

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Spatlar från Gotlands vendeltid

Nerman, Birger

Fornvännen 293-297

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1964_293

Ingår i: samla.raa.se

SMÄRRE MEDDELANDEN

SPATLAR FRÅN GOTLANDS VENDELTID

I några fynd ifrån Gotlands Vendeltid förekomma små spatlar, i de flesta fall av ben, i ett av försilvrade brons.

I en visserligen icke sakkunnigt upptagen, men i fråga om föremålskombinationen fullt tillförlitlig kvinnograv från det stora, sedan gammalt förstörda gravfältet vid Broa i Halla socken föreligger benspateln fig. 1 (SHM inv.-nr 4875; fyndet inlämnat år 1873). Inventariet anger föremålen vara "funna af J. Pettersson och Pet. Lindblom i en örgrop å Broa hemmans i Halla socken egor. Fyndet anträffades uti en graf med deruti liggande mennisko-skelett (obrändt), å hvars venstra armpipa armringarne sutto, medan det övriga var spriddt omkring skelettet." Frånsett en inblandad bränd spelbricka av ben — spelbrickor höra till mansgravar — är fyndkombinationen fullt regelbunden. Graven tillhör den tredje av de fyra perioder, vari jag 1919 indelade Gotlands Vendeltid (Nerman, B., Gravfynden på Gotland under tiden 550—800 e. Kr. = Antikvarisk Tidskrift för Sverige 22: 4, citeras här GG),¹ och likaledes den tredje av de fem perioder, vari jag 1937 indelade samma tid (Nerman, B., Die Vendelkultur im Lichte der gotländischen Funde, i Pirmā baltijas vēsturnieku konference, Rīgā 16.—20. VIII. 1937, Riga 1938, sid. 94 f.); enligt den senare dateringen skulle tiden vara ca 650—ca 700. Spateln har ett platt ovalt blad, som är något skadat. Skaftet är långt och smalt och utvidgar sig något vid ändan; det är något uppåtböjt. Hela spateln är mycket tunn, vilket särskilt gäller bladet.

Av samma huvudtyp är den ovannämnda försilvrade bronsspateln fig. 2, ehuru bladet är mindre och nästan cirkelrunt och handtaget mycket kortare och har enkla linjer utmed långsidorna. Spateln är ytterst tunn och alldeles plan (bladet är hopvikt). Den tillhör en samling föremål ifrån det starkt plundrade gravfältet vid Vallstenarum i Vallstena socken (SHM inv.-nr 5493; år 1875). Enligt inventariet skulle dessa ha anträffats av Carl Nygren — han var känd som en notorisk gravplundrare — "uti en af stenflisor satt graf, 1½ fot i fyrkant". Denna uppgift gäller troligen den del av föremålen, som hör till folkvandringstiden (jfr t. ex. Nerman, B. Die Völkerwanderungszeit Gotlands, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens monografi-serie nr 21, fig 98 och textfig. 23, 29). Huvudmassan av föremålen förskriver

¹ Bland föremålen kunna nämnas ett djurhuvudformat spänne som GG fig. 9, 6 brakteater som a. a. fig. 108, en mängd s. k. fiskhuvudformade holkar, något mindre än a. a. fig. 114, och 3 armringar som a. a. fig. 133, allt av brons.

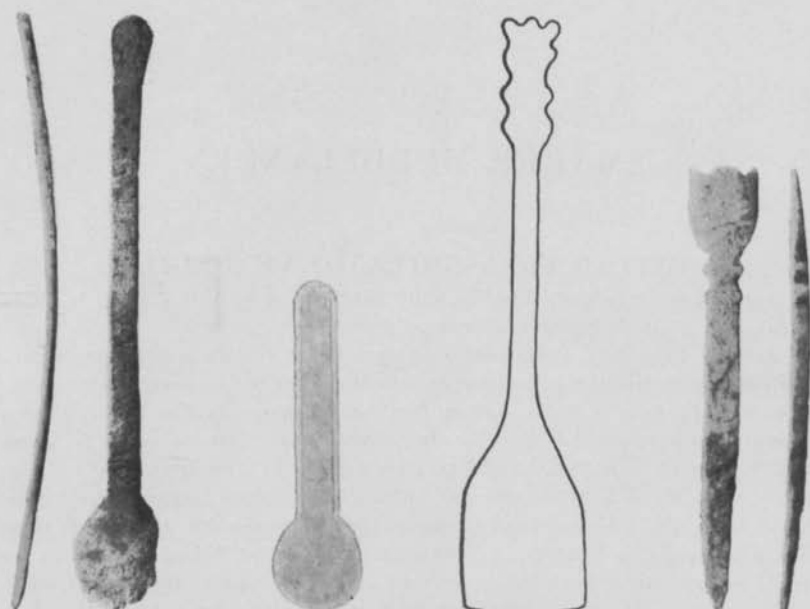

Fig. 1—4. 1. Benspatel. Broa, Halla socken, Gotland. 2/3. 2. Försilvråd bronspatel, Vallstenarum, Vallstena socken, Gotland. 1/1. 3. Benspatel. Grötlingbo socken, Gotland. 2/3. 4. Skaft till benspatel. Kopparsvik vid Visby, Gotland. 2/3. — 1. Bone spatula. 2. Silvered bronze spatula. 3. Bone spatula. 4. Handle of bone spatula.

sig emellertid från de tre första perioderna av Vendeltiden, ca 550—ca 700, och härrör ifrån flera brandgravar, åtminstone 4 kvinnogravar och 1 mansgrav. Till vilken av dessa spateln är att räkna kan ej avgöras.

I ett sammanblandat fynd, som 1898 förvärvades av Statens Historiska Museum och om vilket man blott vet, att föremålen anträffats i Grötlingbo socken (inv.nr 10482: 2—11), ingår benspateln fig. 3. Föremålen härröra emellertid tydligen ifrån två kvinnogravar från mina Vendeltidsperioder 1, resp. 2, alltså tiden ca 550—ca 600, resp. ca 600—ca 650. Spateln, som nu icke kan återfinnas i samlingarna, synes vara obränd; den har rektangulärt blad, avsmalnande mot skaftet, vars breddade ända har krusade konturer. Spateln är platt och kanske något böjd.

Skaftet till en liknande förvärvades 1883 av Statens Historiska Museum, fig. 4. Inventariet meddelar endast, att den anträffats av en man J. P. Hejdenberg vid Kopparsvik utanför Visby, "under hemtning af strandgrus — der fynd förut gjorts, som blifvit inlöst" (inv.nr 7156: 3). Samtidigt inlämnades från samma plats två dosformiga spännen från olika delar av vikingatiden (inv.nr 7156: 1, 2). Som synes, är skaftet bättre utformat än på spateln fig. 3; krusning av kanten förekommer vid tvärändan och övergången till ändpartiet.

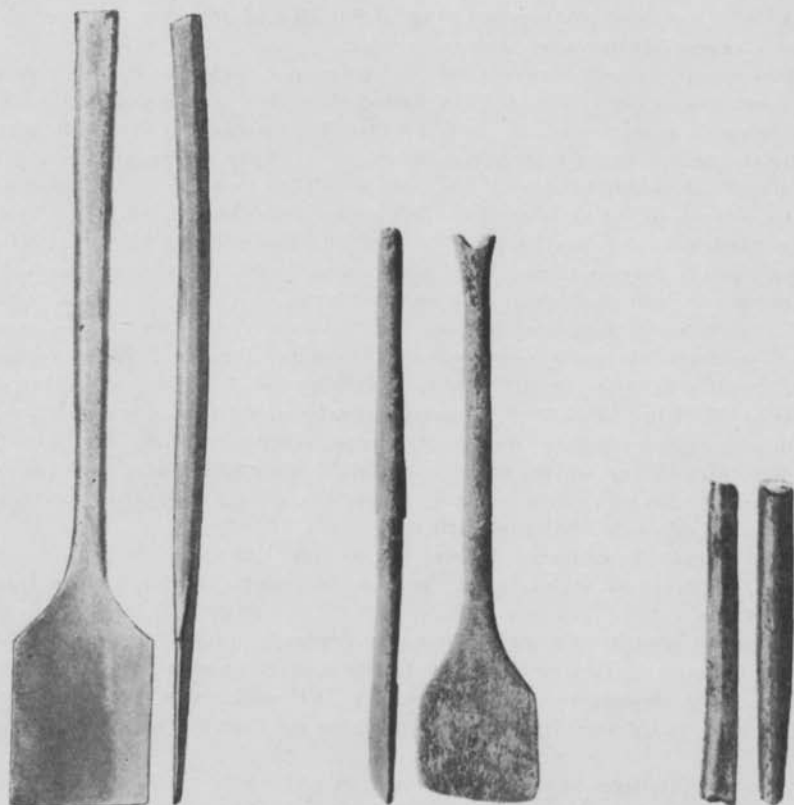

Fig. 5—7. 5—6. Benspatlar. Ihre, Helli socken. Gotland, grav 480, resp. 351. 2/3. 7. Skaftparti av benspatel. Lill-Bjers, Stenkyrka socken, Gotland, grav 1. 1/1. — 5—6. Bone spatulas. 7. Handle portion of bone spatula.

Spateln är något böjd. Föremålen härröra tydligen från ett järnåldersgravfält vid Kopparsvik, varifrån under årens lopp fynd inkommit både genom sakkunnig undersökning och osakkunnig. Spateln har säkerligen intet sammanhang med något av de dosformiga spännena.

Från två 1945, resp. 1934 av prof. Märten Stenberger, resp. fil. kand. Nils Gillgren undersökta gravar nr 480, 351 på det väldiga gravfältet vid Ihre i Helli socken härrör var sin benspatel, fig. 5, 6 (Gotlands Fornsal inv.-nr C 10222: 35, SHM inv.-nr 20826: 351).

Den förra graven utgjordes av ett torvtäckt och gräsbevuxet flackt kalkstensröse med kantkedja av kalkstenschällar i intill 4 skift, diam. 3,7—4 m, i och under vilket röse fanns en manslång kalkstenskista med ett skelett. Inventariet var typiskt för en mansgrav, och denna kan genom bl. a. 3 pilspetsar snarast dateras till mitt 4:de Vendeltidsskede, tiden ca 700—ca 750.

Spateln är rak med rektangulärt svagt skålat blad, skaftet har ungefär fyrkantig genomskärning med smalare översida.

Den senare graven utgjordes av en spetsoval, intill 0,25—0,30 m tjock stenpackning under flat mark, som täckte ett skelett, och inventariet, bl. a. ett tveeggat svärd, anger en man. Emellertid hade spateln anträffats före Gillgrens undersökning vid borttagning av en del stenar i öster. Dock var det just här, vid skelettets vänstra sida, som svärdet och vidare en benkam hittades. Graven tillhör att döma av svärdet (med enkel knapp), sölja och kam min Vendelperiod 5, dvs tiden ca 750—ca 800, eller möjligen början av 800-talet. Spateln överensstämmer med fig. 5, men bladet är något kortare och handtaget är trint samt slutar med en enkel klyka.

Ett parti av ett spatelskaft av ben, fig. 7, liknande det i fig. 5, men med mera avrundat fyrkantig genomskärning, föreligger i en av Fredrik Nordin 1913 undersökt grav på det väldiga gravfältet vid Lill-Bjers i Stenkyrka socken (SHM inv.-nr 15227:1). Graven utgjordes av ett röse, diam. ca 3,5 m, höjd 0,6 m och däröver, med kanterna av kalkstenar i upp till 8 skift. Under röset befann sig ett brandlager, vari fynden anträffades. Inventariet visade också här på en man, och graven kan bl. a. genom en spjutspets snarast dateras till min 4:de Vendelstidsperiod.

De nämnda 7 spatlarna kunna dateras till Vendeltid (fig. 6 kanske dock till början av vikingatiden). Även ett par andra kunna härröra från Vendeltiden.

Bland en mängd 1868 icke sakkunnigt upptagna föremål från Vendeltid och vikingatid i skelettgravar vid Korsbetningen utanför Visby (SHM inv.-nr 3910) uppger inventariet även "ett litet spadformigt beninstrument, prydt med ögonsirater ☉, 3,7 t. långt". Jag har emellertid ej kunnat återfinna det.

Däremot föreligger bladpartiet med angränsande del av skaftet till en benspatel i en samling föremål från skilda tider och olika socknar på Gotland, som år 1901 förvärvades av Statens Historiska Museum från antikvitetshandlare Frans Lysholm i Visby (inv.-nr 11321). Det finns endast antecknat, att spateln (nr 48), en fragmentarisk harpunspets av ben (nr 46) och en i två delar bruten bennål (nr 47) skulle härröra ifrån Norrlands socken. I sitt arbete "Gotlands stenålder", Stockholm 1914, sid. 74 uppfattar Nils Lithberg alla tre föremålen som härrörande från en stenåldersboplats; nålen och spateln avbildas hos honom fig. 179, 180. Lithberg ser i spateln huvudet till en nål, till vilken han dock icke känner paralleller i ben. Däremot vil han finna vissa paralleller i brons, vilka dock äro av helt andra typer. Emellertid är bladet svagt skålat, varför pjäsen omöjligt kan vara huvudet till en nål. Bladet är mera långsträckt än på fig. 3, 5, 6; skaftet är avplattat trint. Föremålet har en mörkbrun färg, typisk för mossfynd.

Att denna pjäs, trots sin nära överensstämmelse med våra spatlar fig. 5, 6, icke med säkerhet kan dateras till Vendeltiden beror på, att liknande spatlar fortsatt att begagnas in i vikingatiden. 2 sådana av trä föreligga i en av Mårten Stenberger 1935 undersökt grav på det väldiga, mycket förstörda gravfältet vid Barshaldershed i Grötlingbo socken (Gotlands Fornsal inv.-nr

C 8654:75, grav nr 9), som bl. a. genom ett hästskospänne kan dateras till sen vikingatid.

Benspatlarna fig. 1 och 3 härröra från kvinnogravar, spatlarna fig. 5—7 ifrån mansgravar. De förra äro tidigare, från tiden ca 550 (600)—ca 700, än de senare, vilka kunna dateras till 700-talet. Snarast härrör väl också den försilvrade bronsspateln fig. 2 ifrån en kvinnograv; dess tid är i överensstämmelse med fig. 1 och 3 skedet ca 550—ca 700.

Vartill ha, kan man fråga sig, dessa små spatlar tjänat?

Man erinrar sig då osökt, att under merovingertiden på kontinenten och i England små skedar eller spatlar av stundom förgylld silver eller ofta försilvrade eller förgylld brons förekomma. Angående dessas funktion ha olika förslag sett dagen.² Då på många bladet är försett med små hål, från några få upp till ett 20-tal, har man i dessa spatlar velat se ett slags små silar. Som emellertid hålförsedda skedar även förekomma tillsammans med toalett föremål som örslev och pincett, även hängande i samma ring som silen, har man i dessa fall liksom även ifråga om en del skedar utan hål föredragit att i dem se spatlar för någon sorts pomada eller något slags färg eller smink. Man har även tänkt, att en del skedar kunde ha funnit användning till att skumma av ölet eller till att blanda drycker eller till att hämta upp t. ex. salt med.

Se vi på våra gotländska spatlar, ha inga hålförsett blad, varför en funktion som silar är utesluten. Fig. 1, 2 ha så litet och tunt blad, att man knappast kan tänka sig någon annan användning för dem än som spatlar för att ta upp salva eller smink på; spateln fig. 1 härrör ju också från en kvinnograv, något som även är sannolikast för den mycket lilla och tunna bronsspateln fig. 2. Då även spateln fig. 3 härstammar från en kvinnograv, har den väl haft samma användning, vilket också bör gälla den fragmentariska spateln fig. 4 av samma typ. Dessa spatlar, som tillhöra tiden ca 550—ca 700, äro uppenbarligen enkla nordiska efterbildningar till kontinentens och Englands metallspatlar.

Däremot får man för spatlarna fig. 5—7, vilka alla tillhöra mansgravar från en senare tid, 700-talet, kanske snarast tänka sig en användning för att ta bort skummet av det i hornet upphållda ölet.

Birger Nerman

² Se Lindenschmit, L., *Handbuch der deutschen Alterthumskunde* I, Braunschweig 1880—1889, sid. 460 f. med pl. XXV; Barrière-Flavy, M. C., *Les arts industriels des peuples barbares de la Gaule du Vme au VIIIe siècle*, Toulouse—Paris 1901, I sid. 205 f. med pl. LXIX.; Gröbbels, I. W., *Der Reihengräberfund von Gammertingen*, München 1905, sid. 39 f. med pl. IX.; Baldwin Brown, G., *The arts in early England* IV, London 1915, sid. 404 ff. med pl. XCIV, XCV.